

5. Реєнт О.П., Рекрут В.П. Нариси життя Літинщини 1917-1921 рр: революційні події та посвядження. – Київ: Інститут історії України НАН України, 2017 – 298 с.
6. Цирульник П. Перший голова Летичівської Ради робітничих і солдатських депутатів В.О. Белавін // Рад. Поділля. – 1969. – 10 січ.

Прокопчук В.С.,
м. Дунаївці,
Айвазян О.Б.,
м. Хмельницький

БІБЛІОТЕЧНА МЕРЕЖА В КАМ'ЯНЕЦЬ-ПОДІЛЬСЬКІЙ І ПРОСКУРІВСЬКІЙ ОКРУГАХ У 1920-І РР.

У статті розкривається діяльність органів нової влади на території Кам'янецької та Проскурівської округ з формування у 20-і роки ХХ ст. радянської мережі бібліотек, перетворення їх на ідеологічні осередки партії для перебудови світоглядних засад населення і вкорінення нової влади в місцеве середовище.

Ключові слова: *радянська влада, округ, район, відділ народної освіти, політосвіта, бібліотечна секція, бібліотека, мережа.*

Зайнявши в середині листопада 1920 року Поділля, більшовицька влада з перших кроків доклала зусиль для привернення основної маси населення на свою сторону засобами освіти та посиленої ідеологічної роботи, важливим інструментом якої ставали книги, газети, журнали, а осередками – бібліотеки.

У березні 1919 року резолюція VIII з'їзду РКП(б) про політичну пропаганду і культурно-освітню роботу на селі визначила місце бібліотек і книги в системі цих заходів. Для грамотних на перше місце ставилося розповсюдження політичної і спеціально для селян створюваної популярної літератури і газет «у витриманому комуністичному дусі» шляхом продажу їх по низьких цінах у школах, хатах-читальнях, радянських лавках, а також залучення селян до числа читачів хат-читалень, шкільних та інших бібліотек. Для неграмотних пропонувалося створювати спеціальні гуртки при школах, хатах-читальнях, сільрадах для проведення періодичних читань літератури, які потрібно було «*супроводжувати наочним демонструванням за допомогою кінематографа чи чарівного ліхтаря, белетристичними читаннями і концертними номерами для залучення більшої кількості відвідувачів* [39, с.33-34].

На початковому етапі головними завданнями нової влади в бібліотечній справі були: збереження існуючих книжкових фондів, створення розгалуженої мережі бібліотек та наповнення їх потрібною літературою і, звичайно, підготовка бібліотечних кадрів.

На основі декрету Ради народних комісарів РСФРР «Про передачу до відання Народного комісаріату освіти навчальних і загальноосвітніх установ і закладів усіх відомств», опублікованого 5 червня 1918 року, та відповідного декрету РНК УСРР усі бібліотеки передавалися у відання органів управління освітою (губернським, повітовим, волосним), які мали в своєму складі політосвітні підрозділи, а в них культурно-освітні комісії та бібліотечні секції, котрі й займалися нагальними проблемами бібліотечної роботи [30, с.25].

Найперше, треба було розібратися з наявною мережею і рятувати книги, які знаходилися в ліквідованих установах, закладах та приватних книгозбірнях. Декрет РНК РСФРР «Про охорону бібліотек і книгосховищ Російської Соціалістичної Федеративної Радянської Республіки» (1918 р.) та директивні документи УСРР, створені на його основі, проголошували, що всі бібліотеки ліквідованих та евакуйованих державних установ, а також окремих товариств і осіб і беруться на облік та під охорону Народним комісаріатом освіти, а установи і громадяни, які володіють бібліотеками, зобов'язані негайно зареєструвати їх [30, с.27].

Вже 17 березня 1921 р. Кам'янецький повітовий відділ народосвіти видав розпорядження про негайну реєстрацію бібліотек її власниками із зазначенням змісту і приблизної кількості книжок у кожній та адреси [6, арк.185]. Серед зареєстрованих в основному були бібліотеки ліквідованих та діючих державних і громадських установ, закладів та організацій [6, арк.45, 80], а також приватні книжкові зібрання, скажімо Г. Степури – близько 500 прим. [6, арк.35], Левинської – 300 прим., мобілізованого військового лікаря Матусова [6, арк.42] та ін. Зареєстровані приватні книгозбірні ставилися під охорону, яку забезпечували самі власники. Їм видавався спеціальний охоронний лист [6, арк.78].

Виявлені незареєстровані книгозбірні реkvізувалися і передавалися іншим власникам. Так, у Кам'янці-Подільському 1921 року для потреб 537 стрілецького полку було реkvізовано бібліотеку громадянина Явора, як незареєстровану у відділі народосвіти [6, арк. 243]. З бібліотеки громадянина Левицького бібсекція відділу народосвіти реkvізувала енциклопедію Брокгауза та Ефрона та інші наукові книги, решту передала в користування військовій частині [6, арк.125]. 535-му полку передано бібліотеку священника Воскресенського [6, арк.213], а бібліотеку Думанського – клубу ім. Леніна при особливому відділі загону охорони радянсько-румунського кордону [6, арк.113].

Водночас з пошуком, реєстрацією та збереженням книжкових зібрань нова влада намагалася сформувати й свою мережу бібліотек, яка б відповідала її завданням та адміністративно-територіальним змінам, що відбулися у 1920-і роки. 12 квітня 1923 року постановою ВУЦВК в Україні були ліквідовані повіти й волості, замість повітів утворені округи по 400-600 тис. населення в кожному, а замість волостей – райони по 25-40 тис. жителів. На території, що входить до сучасної Хмельницької області, було створено 3 округи: Кам'янецький (17 районів і 507905 жителів) і Проскурівський – 16 і 514045 відповідно) у межах Подільської губернії і Шепетівський – 14 районів і 589112 жителів – у Волинській губернії. 1925 року були ліквідовані й губернії і до 1930 року управління здійснювалося за схемою центр – округ – район – сільрада [38, с. 166-167].

Інколи процес формування книгозбірень набирив характеру зустрічного руху: державні органи тиснули зверху, але й була ініціатива знизу. 1920 року жителька с. Велика Мукша на Дністрі звернулася до Кам'янець-Подільського ревкому з проханням відкрити в поміщицькому будинку бібліотеку, організацію якої брала на себе, обіцявши передати до неї й частину власних книг [35, с.10].

На початок 1922 року в краї діяла мережа масових (публічних або громадських) бібліотек, яка складалася з губернських, центральних бібліотек повітів, міських, волосних та сільських, а також навчальних книгозбірень, бібліотек підприємств, установ, партійних, комсомольських, профспілкових органів, військових частин [23, с. 120].

На теренах прикордонної Подільської губернії було розташовано чимало військових частин. В армію приходили неосвічені знаннями селяни, а через роботу з солдатом, який згодом повертався в село, можна було впливати на політичну свідомість селян і обстановку на селі. Тому організації бібліотек у військових частинах надавалося великої уваги.

У циркулярному листі секретаря ЦК КП(б)У Квірінга у зв'язку із стабілізацією воєнної і політичної обстановки вимагалася забезпечити військові частини книгами та періодичними виданнями [1, арк.34]. Підтримані вищим партійним органом військові більш сміливо, а інколи й досить настирливо ставили перед політосвітами вимогу поповнення своїх бібліотек новою актуальною літературою. У жовтні 1924 року заступник кам'янецького окружного військового комісара Заботин листом у категоричній формі вимагав від завідуючого Кам'янецькою окрполітосвітою виділення 300 книг для облаштування на збірному пункті бібліотеки-читальні для призовників 1902 року народження [1, арк.44].

Підрозділи, які не мали власних книгозбірень, користувалися пересувками, які створювалися при фундаментальних книгозбірнях гарнізонних клубів. Пересувки супроводжували інструктори – читці, які об'їжджали

частини, шпиталі й проводили читки, бесіди, пропонуючи при цьому книги для читання [7, арк.16].

Увага нової влади була прикута й до створення сільських книгозбірень, як ідеологічних осередків. У 20-х роках основними видами бібліотек на селі були книгозбірні «Просвіт», селянських будинків, подекуди шкіл та хат-читалень.

З приходом радянської влади товариства «Просвіти» і їх бібліотеки переєструвалися. Відкривалися й нові. 30 січня 1921 р., наприклад, відбулося відкриття товариства «Просвіта» в приміщенні колишньої ткацької школи в Біланівці, околиці м. Кам'янець-Подільського [5, арк.47]. Створювалися товариства і при школах, зокрема при Кам'янецькій другій українській трудовій школі на час реєстрації 1921 року воно мало 35 членів, бібліотеку, проводило активну культурну роботу [5, арк.22]. 1921 року було зареєстровано товариство «Просвіта» в Мукші-Китайгородській, крім дитячого садка і драмгуртка воно створило бібліотеку і планувало поповнити її фонди україномовними виданнями з питань садівництва, підручниками для школи грамоти, дитячою літературою, драматичними творами та іншими популярними в народі виданнями [5, арк.26]. На початку 1921 р. при Подільській губернській «Просвіті» ще діяла бібліотечна комісія, яка займалася комплектуванням книжкових фондів. Тільки в Кам'янець-Подільському повіті їй підлягали 20 працюючих бібліотек [36, с.387].

Згодом кожна волость мала мережу бібліотек «Просвіти». У квітні 1921 року в Орининській волості, наприклад, діяло 15 бібліотек, зокрема – у містечку Оринин, селах Ріпенці, Лісківці, Гораївка, Залуччя, Пукляки та ін., укомплектованих книжками, які в 1920-1921 рр. ще видавала «Просвіта». Середня кількість книжок по кожній бібліотеці становила 100-200 прим., яких, звичайно, було замало, особливо – політичної літератури. Орининське товариство перетворилося у волосну «Просвіту» й обслуговувало майже всі села Орининської та суміжні села Лянцкорунської волостей, хоча і її бібліотека була занадто малою і бідною змістом фонду [6, арк. 177, 244].

Влада не тільки контролювала їх роботу, але й намагалася в ідеологічному плані «перековувати». Для прикладу, Кам'янець-Подільське товариство «Просвіта» зустріло 1921 рік під пильним наглядом та за участі представників влади. Перед концертом з відповідними моменту промовами виступили проф. Клименко, який торкнувся історії України, представник відділу народної освіти, який з'ясував місце краю в революції 9 січня 1905 року і перекинув місток до практики соціалістичного будівництва, ідейно насиченою була й промова представника розташованого на Руських фільварках піхотного полку. І лише після того відбувся святковий концерт зі співами, декламацією, фрагментами вистави [5, арк.3-4].

Зрозуміло, що таким завданням зовсім не відповідали фонди та й ідеологія просвітянських бібліотек. Нова влада під приводом анкетування перевірила їх фонди, вилучила заборонену «буржуазну націоналістичну літературу», здійснила численні арешти серед просвітників і закриття просвітницьких товариств. У листопаді 1922 р. Народний комісаріат освіти УСРР прийняв рішення перетворити осередки «Просвіти» в хати-читальні. На початок 1923 р. на Поділлі діяло 206 організацій «Просвіти», на 1 квітня – 185, а на 1 липня не залишилося жодної. З ліквідацією «Просвіт» фонди їх бібліотек були вліті до складу новостворюваних міських і селищних бібліотек, книгозбірень сельбудів та хат-читалень [21, с.173, 174].

Серед них важливу роль відігравали **селянські будинки** – громадські організації з членством та виборністю керівних органів, своєрідні центри політико-масової і культурно-освітньої роботи, які з'явилися в Україні в середині 1920 року за ініціативою нашого земляка тоді керівника досить відповідального Наркомату із земельних справ Д.Є. Мануїльського. Перший селянський будинок з'явився в столичному Харкові як заїзжий для селян будинок-гуртожиток, де можна було зупинитися, знайти нічліг, ознайомитися з пресою, почитати книгу, отримати політичну консультацію, господарські поради. Влітку 1920 року на базі цього сельбуду пройшли курси з питань радянського будівництва і 200 молодих людей понесли в свої села політичні знання, а головне – молодечий запал і бажання міняти життя на краще. До кінця року такі будинки з'явилися в Києві, Катеринославі, Житомирі та деяких повітових містах [30, с.165].

Працювали селянські будинки, а при них бібліотеки, і в інших містах, зокрема – у Кам'янці-Подільському. У квітні 1921 р. інструктор з бібліотечної справи М.І. Ясінський за вказівкою політосвіти сформував бібліотеку з 300 книг російською та українською мовами для Кам'янецького сельбуду на звернення його керівників [6, арк.207]. 1922 року завідуючим бібліотекою при Кам'янецькому сельбуді був студент сільськогосподарського інституту Микита Дудка [7, арк.21,22,]. Книги для бібліотеки цього сельбуду і далі збиралися по закладах та установах міста.

На 1 січня 1921 року в Україні вже було 42 селянських будинки, через рік – у п'ятеро більше – 234, на 1 травня 1923 р. – 665, через пів року й ця кількість подвоїлась і на 1 січня 1924 року склала 1465 сельбудів, на 1 жовтня 1924 року – 2454. У числі кращих по їх кількості була Подільська губернія – 428 сельбудів [30, с.354]. 1921 року було створено Центральне управління селянськими та почали формуватися його структури на місцях. На кінець 1924 року всі 700 райцентрів України мали райсельбуду. Однак мережа не охоплювала навіть усі сільради – з 9193 сільрад сельбуду і хати-читальні мали лише 6840 – 77 відсотків. А по відношенню до на-

явних в Україні 41664 населених пунктів цей відсоток складав лише 16,6 [30, с. 355]. А бібліотек при сільбудах і хатах-читальнях було ще менше –1667 [30, с. 356].

Не без труднощів та з деяким запізненням розгорталася мережа сільбудинків у нашому краї. 1923 року вони були створені в усіх райцентрах, зокрема Грицеві, Дунаївцях, Зінькові, Ізяславі, Красиліві, Ляхівцях, Полонному, Старій Синяві, Старій Ушиці та ін. 26 серпня 1923 року в Берездові на відкритті селянського будинку з уже укомплектованою бібліотекою виступив комсомольський секретар Микола Островський і закликав молодь оволодівати знаннями, бути справжніми бійцями на культурному фронті [27,с.476]. У Славуті діяв Палац праці, робітничий клуб, районий сільбуд з бібліотекою кожен [27,с.465]. У Вінківцях 1923 року працював сільбудинок, хата-читальня і бібліотека [27,с.121], у Волочиську – сільбуд, 3 клуби і 4 хати-читальні [27,с.150]. У Сатанові – центрі Юринецького району 1923 року розгорнув роботу сільбуд, в якому працювала бібліотека, політичний, драматичний і хоровий гуртки, читались лекції, проводились голосні читки газет, відзначалися революційні (радянські, звичайно) свята [27,с.205]. У Новій Ушиці діяли два клуби – КСМУ і робітничо-селянської міліції, під клуб пристосували костел. Книга користувалася попитом, тому 1922 року в селищі відкрили філію харківського акціонерного товариства «Село-книга» [27,с.427]. Відкрили районний сільбуд з бібліотекою та бібліотеку в райкомі партії теофіпольці [27,с.534]. Діяли сільбуди та хати-читальні в Білогірці, Летаві, Тарноруді, Ямполі, інших населених пунктах.

Солобковецький районний селянський будинок також розпочав роботу 1923 року. 6 червня культосвітня секція Солобковецького райвиконкому по інформації голови Веляєва прийняла постанову: «1.Заврайсільбудинком призначити Трачука, якому приступити до виконання обов'язків з сьогоднішнього дня. 2.Організувати райсільбудинок, для чого скликати всіх членів, що подали заяви, на 10 червня. 3.Рухнути роботу по селах у сільбудинках, а також у хатах-читальнях» [10, арк.45].

Культосвітня комісія райвиконкому та райсільбудинок, як методичний центр, посилювали тиск на місця, впливаючи на добір і підготовку кадрів, створення відповідної матеріальної бази та розгортання роботи. 22 листопада 1924 року Томашівська сільська рада цього району, розглянувши питання про роботу хати-читальні, намітила завідуючому план дій: привести в належний стан приміщення; скликати систематичні зібрання хати-читальні; за рахунок членських внесків закупити нові книги; проводити читки на загальних зборах комнезаму; запрошувати для читання лекцій місцевого вчителя. Визначено термін-місяць для поліпшення стану справ [11, арк.64]. Робота з активізації діяльності культустанов і закладів дала очевидні результати – на 1 грудня 1925 року в Солобковецькому райо-

ні вже працювало 13 бібліотек, які зосредили 4310 книг, діяло 11 хат-читалень та один клуб [34, с.4].

Зростала мережа сельбудів і в наступні роки. На 1 січня 1927 року їх було вже 3436 і за рік добавилося ще 420, у 1928-1929 роках – 4550. Сельбуду відіграли важливу роль у становленні бібліотечної мережі і згорнули роботу на початку 30-х з посиленням ролі колбудів [30, с. 590].

Не меншою увагою і підтримкою влади користувалися **хати-читальні**. Вони з'явилися ще в ХІХ ст., але широкого розвитку набули у 1920-і роки в ході проголошеної радянською владою культурної революції.

Напрямок і зміст роботи хат-читалень визначали рішення VIII-го з'їзду РКП(б) (березень 1919 р.), I-го Всеросійського з'їзду з питань позашкільної освіти (травень 1919 р.) та «Положення про хати-читальні», розроблене в липні 1920 року Народним комісаріатом освіти УСРР. Координував їх діяльність створений в грудні 1920 р. при Наркомосі Головний політосвітній комітет.

Помітним ідеологом бібліотечної справи радянської доби, зокрема й хат-читалень, була Н.К. Крупська. У статтях “Хати-читальні”, “Про роботу хат-читалень”, “Як повинна вести хата-читальня пропаганду сільсько-господарських знань” та ін., у доповідях на з'їздах та нарадах вона відстоювала необхідність розвитку мережі хат-читалень під опікою партійних організацій. Вона наголошувала, що «хата-читальня – це сума всіх форм освітніх закладів у селі, водночас і клуб, і довідковий стіл, і осередок, навколо якого організуються і школа дорослих, і екскурсії, і вистави, і різні практичні заходи культурно-просвітницького характеру [29, с.101].

Влада настирливо рекомендувала організувати хати-читальні з бібліотеками в кожному селі, селищі, містечку, де є не менше 25 дворів. Фонд таких бібліотек складався в середньому з 50 книг, підібраних згідно рекомендаційних списків. 1923 року в Україні було 2490 хат-читалень, у чотири рази більше ніж сельбудів, а 1 вересня 1924-го – 4386, на Поділлі – 810 [30,с.354]. Мережа хат-читалень збільшувалася і в наступні роки: 1925 року в селах України вже було 5910 хат-читалень, на 1 січня 1927 р. – 6939, у 1928 р. – 7114 [40,с.105]. На кінець 1925 року в Кам'янець-Подільському окрузі нараховувалось 58 бібліотек і 50 хат-читалень, у Проскурівському – 23 бібліотеки і 28 хат-читалень [28,с.127].

У першій половині 20-х років діяльність клубів-читалень була поширена навіть на підприємства. Зважаючи на недостатню кількість бібліотечних установ на селі та їх низьку активність у реалізації ідеологічних завдань партії, постановою оргбюро ЦК ВКП(б) від 11 листопада 1929 року хата-читальня була визнана *«організаційним центром культурної і політичної активності бідняцьких і середняцьких мас»*, на бібліотечних працівників поширені права і пільги, які мали сільські учителі, поставле-

но завдання протягом п'яти років створити хати - читальні в кожній сільській раді [31,с.22-23].

Однак задовільнити всі культосвітні потреби на селі сельбудинок і хата-читальня не могли. Здебільшого невелике помешкання хат-читалень не могло вмістити усіх бажаючих. Багато неграмотних селян сиділо вдома. Розуміючи це, влада шукала спосіб наблизити політико-освітню роботу до селянина, до його хати, а отже утворити підсобну мережу політосвітової роботи.

За нестачі книжок популярності набирали **пересувні бібліотеки**. Пересувна бібліотека (пересувка, «рухома бібліотека») була ні чим іншим як комплектом книг, нерідко виділених у спеціальний фонд стаціонарних бібліотек, для обслуговування населення за місцем роботи або проживання. Пересувки активно використовувалися в діяльності міських бібліотек, знайшли й поширення на селі. 17 квітня 1923 року Головополітосвіта УСРР направила губполітосвітам циркулярного листа, в якому констатувала появу тенденції до скорочення, а подекуди й повного припинення пересувної роботи бібліотек, тенденції, на думку влади, неправильної, такої, що йшла в розріз з потребою залучення до бібліотек самих відсталих мас населення, і зажадала посилення цієї ділянки бібліотечної роботи. У містах рекомендувала міським бібліотекам перейти до створення на підприємствах книжкових абонементів з постійно оновлюваним фондом до 50 примірників, які видавав би на громадських засадах за дорученням працівника міської бібліотеки хтось з працівників підприємства. На селі залишалася раніш запроваджена форма обслуговування населення пересувними бібліотеками з опорою на бібліотечний актив.

На початку 20-х років основу фонду пересувок Кам'янецької райбібліотеки складала україномовна література, видана в колишньому державному центрі УНР українським видавництвом «Дністер». Зокрема в одній з пересувок з 268 назв книг тільки 19 відсотків (близько 50 прим.) були російськомовними [9,арк.98-100].

Варто зазначити, що пересувки залишалися популярною формою розповсюдження книг серед населення впродовж всього десятиліття. На початку 1928 р. у Затонській районній бібліотеці, якою завідувала Кирик, було укомплектовано чотири пересувки по 100 книг у кожній. У роботі з пересувками було враховано досвід попередніх років, уніфіковано облік книг, удосконалено роботу з повернення видань, які осідали по установах, збереження та переоблік фонду, посилено відповідальність за дотримання терміну їх використання [3, арк. 3].

Поряд з пересувними бібліотеками почали з'являтися **червоні кутки**, які у різних місцевостях називали кутковими хатами-читальнями, частинними хатами-читальнями, філіями сельбуду, курінними хатами-чи-

тальнями. За твердженням І.А. Багмута, автора книги «Червоні кутки на селі (куткові хати-читальні)» – це «нові культурні посиденьки, де замість балачок про «нечистих» обговорюють питання сільського життя, читають радянську книжку і селянську газету» [18, с.6]. Влада використовувала їх як ще один ідеологічний центр донесення потрібної інформації до кожного жителя найвіддаленішого села. На початок 1928 року у Маківському районі ще діяло два червоних кутки [3, арк. 13].

Робота хат-читалень, як і бібліотек при сільбудах, була під неусипним контролем, на етапі їх становлення часто перевірялася, нерідко з допомогою анкетування. Більшість інструкцій та обіжних листів стосувалися ідеологічної роботи бібліотек. Зокрема, в «Інструкції про проведення річних кампаній в райсільбудах» (1927 р.) зазначалося, що бібліотеки, як і всі політосвітні установи, мусять відзначати всі кампанії – організовувати тематичні виставки книжок, присвячені тій чи іншій кампанії; скласти рекомендаційні списки літератури, яка є в бібліотеці; вивішувати лозунги і плакати; організовувати навіть невеликі вистави. До цієї інструкції додавався список основної літератури до святкування 8 березня (міжнародний жіночий день), 12 березня (знищення царизму) [4, арк.33-34]. Про участь у проведенні кожної такою кампанії бібліотекар мусив звітувати. Владу цікавив зміст проведених заходів, наочної агітації, рекомендаційних списків, інформація про найактивніших учасників, методи залучення читачів до бібліотеки та перешкоди під час святкування [4, арк.8].

Того ж року НКО України та ДПУ, обстеживши роботу сільських бібліотек республіки, виявили, що багато з них існувало тільки на папері. Деякі місцеві партійні та радянські органи недооцінювали роботу бібліотек, зокрема сільських, вважали їх другорядними ланками культосвітньої роботи. Бібліотечний фонд застарів, читання книг селянами здійснювалося без належного керівництва з боку бібліотекарів. У низці бібліотек українські книги становили всього 10-15 % від усього фонду. Читачів на селі було 1 млн., тобто один читач на 5 дворів, у місті – 700 тис. читачів, 1 читач на 2 родини [33, с.67].

Отже, на кінець 20-х років мережа сільських бібліотек у нашому краї складалася з районних бібліотек, книгозбірень районних та сільських сільбудів, хат-читалень, доповнених пересувними бібліотеками та червоними кутками.

Мережа у містах складалася з центральних окружних бібліотек як для дорослих, так і дітей, робітничих, міжспілкових, районних міських бібліотек, клубних, бібліотек підприємств, навчальних закладів. У Кам'янці-Подільському бібліотеку книг здебільшого ліквідованих книгозбірень мав і окружний архів, за її роботу відповідав Бесідовський [2, арк.58].

Вагому роль у розвитку бібліотечної справи в регіоні відігравали міські публічні бібліотеки Кам'янця-Подільського та Проскурова. Найдавнішою публічною бібліотекою була **Кам'янецька окружна центральна бібліотека**, фонд якої складався головним чином із книг Російської публічної бібліотеки, відкритої 1 (14) січня 1866 року. На початку Першої світової війни через брак коштів на утримання бібліотека була закрита. Після дворічної перерви існувала виключно за рахунок внесків читачів. 21 грудня 1922 року на Губернаторській площі (нинішній майдан Вірменський ринок) розпочала роботу як центральна робітничка бібліотека – головна бібліотека Кам'янця-Подільського.

Після першої радянської адміністративно-територіальної реформи бібліотека набула статусу центральної окружної і знаходилася спочатку на вул. Радянській, 8, на одному поверсі з інспектурою народної освіти. Згодом для належного її розміщення було відведено будинок № 3 по вул. Котовського, де крім бібліотеки містився центральний зразковий ліквідпункт і кабінет ліквідатора [2, арк.45]. Завідував бібліотекою Йосип Олександрович Залевський, безпартійний, з середньою освітою, мав 6 років стажу роботи в політосвітніх установах, з них 4 роки – у бібліотеці. Утримувалася бібліотека коштом політосвіти. Її фонд нараховував 12 752 прим. У роботі з фондом використовувалася десяткова система класифікації, велись карткові каталоги – систематичний та абетковий. Бібліотека мала читальний зал та дитячий відділ – 452 книги. При абонементі було сформовано 24 пересувки. Штат складався з п'яти працівників: завідувача, 3-х бібліотекарів, технічного працівника [2, арк.1].

Бібліотека працювала щоденно, крім четверга, з 15-ї до 21-ї години. Серед читачів було 450 робітників, 10 селян, 15 червоноармійців, 517 службовців, 120 учнів і 20 непрацюючих. На початок 1925 року за читання бралася плата: з членів профспілки – 3 коп. за одну книгу, з учнів – 4 коп., інших – 2 коп. Колектив готував рекомендаційні списки до політичних кампаній, на час заповнення анкети були оформлені виставки літератури до річниці смерті В.І. Леніна та Шевченківських днів [2, арк.1,44]. На 20 вересня того ж року в діючому фонді, дозволеному для читання, налічувалося вже 10437 книг, а решта 21132 примірники були віднесені до заборонених і знаходились в архіві. Головним чином це були дореволюційні видання колишньої публічної бібліотеки і книги, надруковані видавництвом «Дністер» за Директорії, коли Кам'янець-Подільський був державним центром УНР. Щодня бібліотеку відвідувало в середньому 100 читачів [2, арк.63].

Основні статистичні показники Кам'янецької окружної центральної бібліотеки мали чітку тенденцію до зростання: кількість читачів у 1923-1925 рр. коливалася від 638 у 1923 р. до 1132 у 1925 р., помітно збільши-

лась відвідуваність, зріс фонд, але в основному за рахунок вилученої і переданої бібліотеці на збереження забороненої літератури, яка становила 67 відсотків від загальної кількості книг [2, арк.63]. Як центральна бібліотека, вона отримувала обов'язковий примірник з місцевих видавництв, а з 1925 р. – і центральних [2, арк.64].

1925 року окружна політосвіта встановила нову плату за користування книжками бібліотеки: студентам – 10 коп. за книгу, членам профспілок у залежності від рівня зарплати – від 10 до 30 коп. Безкоштовно видавалися книги безробітним та в колективних абонементів у селах. Збереженню фондів слугувала система штрафів за передані іншим та невчасно повернуті книги: за перший раз – 30 коп., 2-й – 60 коп., на 3-й раз – виключення з абонементу. За порушення термінів користування книгами штраф складав 2 коп. за кожен день [2, арк. 41].

Крім обслуговування власних читачів бібліотека виконувала функції центральної методичної установи для бібліотек округу. На базі бібліотеки здійснювалася теоретична і практична підготовка кадрів для бібліотек округу. Призначення бібліотечних працівників у місті проходило після прослуховування ними теоретичного курсу, практичного стажування і здачі іспитів в центральній бібліотеці. Тут проходили перепідготовку працюючі бібліотекарі, відбувалися наради, семінари [2, арк.46,48,50].

Врешті за дорученням окрполітосвіти бібліотека взяла на себе функції координації діяльності усіх бібліотек міста Кам'янець-Подільського. З цією метою було створено **бібліотечну раду**. 13 липня 1924 р. на організаційних зборах за участі завідуючого окружною центральною бібліотекою при робочому клубі Залевського (голова зборів), зав. науковою бібліотекою ІНО Суслопарова, бібліотекарів радпартшколи Коровича, прикордонного загону ДПУ Лоренса, партклубу Кречета, СГІ Більчанина, русько-фільваровецького сельбуду Швеця (секретар зборів) та ін., було створено раду, обрано її президію – Залевський, Корович, Суслопаров, Лоренса, визначено основні напрями роботи: саморозвиток бібліотечних працівників шляхом періодичних читок доповідей на відповідні теми та проведення широких дискусій, бесід; допомога бібліотекарям повіту в справі ведення та упорядкування бібліотек; улаштування виставок; створення рекомендаційних списків; популяризація праці та життя бібліотек шляхом подання матеріалів до місцевих газет; захист інтересів бібліотекарів, як працівників вищої кваліфікації. На цьому ж засіданні домовились збиратися раз на два тижні, у неділю, о 12 год. [1, арк.48]. Протокол установчих зборів був направлений в губполітосвіту, а відтак до губернської бібліотечної ради, в тісному зв'язку з якою надалі працювали кам'янчани.

Бібліотека стала важливим об'єктом і водночас су'єктом кампанії з українізації суспільного життя. Основу українізації бібліотек мало б склас-

ти суттєве посилення україномовної складової фондів. Натомість їх роль у цій кампанії циркулярний лист за підписом інспектора Кам'янецької окрполітосвіти Попеля, 1925 року надісланий завідуючим окружної та інших бібліотек, зводив до організації вечірок, присвячених популяризації класиків, популяризації бібліографії творів українського друку з експонуванням цих книг, організації виставок, кутків, вітрин з новинками українських книг, які отримала бібліотека, складання тематичних і предметних каталогів української літератури, яка надходила до бібліотеки, рекомендаційних списків українських книжок для просування в маси [2, арк.30].

1927 року бібліотека отримала нове приміщення на Старопоштової вулиці біля Новопланівського мосту. Це був триповерховий будинок з просторим, світлим читальним залом, добре обладнаним абонементом. Книги з книгосховища подавались на транспортерах. Саме ця книгозбірня залишила гарний слід в пам'яті автора «Кам'янецької фортеці» Володимира Беляєва: *«Пригадується перша радянська бібліотека на Старопоштової вулиці, і я усвідомлюю, як багато відіграла вона в моєму житті»* [35, с.10].

1929 року бібліотека брала участь у Всесоюзному поході за масове обслуговування читачів. Наприкінці 20-х із 30 тис. книг 21 тис. були російською мовою, 7 тис. – польською, і лише 2 тис. – українською та єврейською мовами. Занадто низьким був і рівень видачі україномовної літератури [36, с.387].

1921 року відновила роботу **міська бібліотека Проскурова**, створена на базі колишньої Проскурівської міської публічної бібліотеки ім. О.С. Пушкіна, відкритої ще 1901 р. Бібліотеку очолила Марія Іванівна Наумова і доклала зусиль до комплектування фонду та його збереження. За її спогадами в роки національно-визвольних змагань (1918-1920) бібліотека неодноразово була пограбована, не раз доводилося переховувати найцінніші видання, перечекуючи важкі часи [26, с.3].

1923 року бібліотека отримала статус окружної, 1926 року їй присвоєно ім'я Ф. Дзержинського. На той час фонд становив 4,2 тис. прим. Зростанню книжкового фонду сприяло відкриття 1925 року в місті книжкової палати, яка постачала бібліотекам повіту літературу, а школам підручники [17].

Важлива роль в організації культурно-освітньої роботи відводилася **профспілкам** та іншим громадським організаціям. VI конференція КП(б)У в грудні 1921 р. поставила перед профспілками завдання сприяти піднесенню культурного рівня мас в тісному контакті з державними і партійними та політосвітними органами [43, с.427].

Основні напрями діяльності робітничих бібліотек були визначені в резолюції II з'їзду профспілок України: *«Планомірне й організоване постачання літератури; залучення самих робітників до роботи в бібліотеках*

(зокрема створення гуртків «Друзів бібліотеки»); організація курсів підвищення кваліфікації бібліотекарів; організація роботи з пересувими бібліотеками, видача книг через книгонош в гуртожитках, цехах, майстернях і їдальнях; узгодження роботи бібліотек з планами клубів, участь у заходах з політосвітньої роботи; вилучення з бібліотек шкідливої літератури» [43, с.432].

Профспілкові органи виділяли на організацію і роботу бібліотек кошти, допомагали з приміщеннями, дбали про кадрове забезпечення. Станом на жовтень 1924 р. тільки силами членів профспілки Всеробіземлісу в губернії було організовано 120 бібліотек з фондом 11000 книжок, 185 пересувок, 68 червоних кутків, передплачувалося 1500 газет і журналів. Своїм впливом ця мережа охопила 4858 селян-читачів. При більшості профспілкових бібліотек діяли читальні зали. У селах профспілками спільно з місцевою владою організували 122 хаги-читальні, в яких щоденно бувало понад 3000 відвідувань [43, с.434]

У м. Кам'янці-Подільському в першій половині 20-х років працювали профспілкова читальня при Раді комунальних робітників [7, арк.7], книгозбірня фінвідділу, створена на базі бібліотеки колишньої Подільської фінансової палати, яка мала у фонді до 6 тис. книжок [6, арк.103], книгозбірка при першій військовій лікарні [6, арк.268], пересувна бібліотека в будинку червоних інвалідів [7, арк.2], бібліотека читальня з 300 книг на призовному пункті [1, арк.44] та ін.

Доповнювали мережу бібліотек **книгозбірні національних меншин**. У центральному робітничому клубі в Кам'янці-Подільському працювала польська бібліотека, якою завідувала Тамара Гілевич [7, арк.3].

Діяла міська єврейська бібліотека, яка 1921 року мала проблеми з коштами на її утримання, бібліотека при єврейських курсах «ОРТ», в яку через бібсекцію замовляли книги, журнали навіть з Києва, у тому числі посібник С.О. Сірополка «Народні бібліотеки». Перша єврейська бібліотека на 1 березня 1921 р. діяла в буд. №4 по вул. Соборній. Її фонд налічував 5623 прим., ним користувалися 497 читачів. Однак, як зазначали читачі, бракувало художньої, особливо дитячої та української літератури [6, арк.128]. Друга єврейська бібліотека була створена на основі фонду приватної бібліотека Зейделевої, яка нею і завідувала. Бібліотека обслуговувала населення Польських фільварків, Біланівки та частини Нового плану. 1921 року вона стала районною бібліотекою на Польських фільварках [6, арк. 161,171-172].

Працювали єврейські бібліотеки і в районах, зокрема Орининська єврейська бібліотека [6, арк. 244].

Вагомим сегментом бібліотечної мережі Поділля 20-х років були книгозбірні інститутів, технікумів, шкіл та інших **навчальних закладів**. Бі-

бібліотеки вишів знаходилися у великих містах губернії на державному фінансуванні.

Важливу роль в інформаційній підтримці навчального процесу відіграла бібліотека **Кам'янець-Подільського державного українського університету**. З дня заснування 5 вересня 1918 року до 1 жовтня 1920 року в бібліотеку поступило, згідно інвентарної книги, 33258 видань, у тому числі 611 – періодичних. Протягом 1920 року надійшло 13936 видань, з них 11187 – подарованих. Була впроваджена прогресивна на той час міжнародна децимальна класифікація, книги описані і 20045 із них занесені до алфавітного та систематичного каталогів [15, арк.2].

Керівники бібліотеки С.О. Сірополко, М.І. Ясинський і Л.Ю. Биковський, згодом відомі бібліотекознавці і бібліографи, справляли вплив на становлення бібліотек регіону, зокрема С.О. Сірополко – своїм методичним посібником «Народні бібліотеки» (1919).

Однак більшовицька влада, експериментуючи в царині вищої школи, зліквідувала університети в Україні. Книги фундаментальної бібліотеки КПДУУ були розподілені між створеними на його базі інститутом народної освіти та сільськогосподарським інститутом, значна частина вивезена за кордон, де продовжувала функціонувати в польському місті Тарнові як книгозбірня Кам'янець-Подільського державного українського університету, обслуговувала інформаційні потреби викладачів, студентів, службовців цивільних і військових установ, які опинилися в еміграції [16].

У спадок бібліотеці інституту народної освіти дісталася лише незначна частина літератури із книгозбірні українського університету, тому довелося її створювати майже заново. Комплектування на початку 20-х років носило випадковий характер. 1922 року вдалося придбати 4191 книгу і довести фонд до 44000 прим. [12]. За рішенням ради Української книжкової палати від 7 січня 1924 р. бібліотека стала отримувати обов'язковий примірник. Крім того ІНО налагодив обмін виданнями з іншими вишами України, РСФРР, ВУАН, красназничими установами, Науковим товариством ім. Т.Шевченка у Львові, Всенародною бібліотекою України. Бібліотека інституту отримувала наукову літературу від товариства «Книга» (Берлін), здебільшого з педагогіки та фізики. Купувала чимало фахових наукових видань, зокрема книги «Научная организация труда в системе Тейлора», «Азбука НОТА», «Психотехніка», «Как производится изучение рабочего времени тощо» [13].

На початок 1923-1924 навчального року розпочала роботу читальня, де одночасно могли працювати до ста чоловік. 1924 року до Кам'янець-Подільського ІНО був приєднаний Вінницький ІНО, що позитивно позначилося на збільшенні фонду початкової літератури. Продовжувалося комплектування іноземними виданнями [25, с.20].

Бібліотека, особливо її очільники Михайло Ілліч Ясинський, який певний час виконував і обов'язки інструктора бібліотечної секції політосвіти, підготував «Короткий підручник для упорядкування й ведення селянських бібліотек», рукопис якого 1923 року передав Кам'янецькому повітвиконкому для надрукування, а після нього Микола Захарович Суслопарів, посилили співпрацю з центральною міською бібліотекою з питань поповнення фонду, обміну досвідом з обслуговування читачів і організації просвітницької діяльності, розвитку науково-теоретичних засад бібліотечної роботи, а останній ввійшов до складу бібліотечної ради, яка координувала роботу бібліотек міста, не раз виступав на семінарах і нарадах з питань бібліотечної праці, був учасником всеукраїнської наради з бібліотечної роботи у Харкові, виступив з доповіддю. Поступово комплектування набирало системного характеру, змінювався зміст роботи та й сама бібліотека і на кінець 1927 р. фонд бібліотеки разом з архівом нараховував біля 100 тис. документів. 30000 книг були особливо цінними з наукової точки зору [14].

Помітною книгозбірнею міста була й **бібліотека Кам'янець-Подільського сільськогосподарського інституту (СПІ)**, яка поетапно виросла з 68 підручників та книг створеної 1919 року ще в рамках українського університету бібліотеки сільськогосподарського факультету [24, с.27-32], а надалі в різний спосіб поповнилася за рахунок поділу фонду закритого 1921 року Кам'янець-Подільського державного українського університету. Комплектуванням і облаштуванням книгозбірні займалася бібліотечна комісія, не раз зверталася до бібліотечної секції Кам'янецької окрполітосвіти з питань поповнення фонду. Книги дарували викладачі, закупляв інститут. На кінець 1921 року бібліотека-читальня мала 1598 книг, із них 1578 – з питань сільського господарства, 20 – з історії, 768 книг були занесені до каталогу [6, арк. 200, 223].

Незважаючи на всі зусилля, 1925 р. бібліотека СПІ все ще знаходилася в поганому стані. Не вистачало кваліфікованих бібліотечних кадрів – на посадах бібліотекарів працювали помічник бухгалтера та стенографіст. Бібсекція політосвіти направла двох бібліотекарів, але їх було звільнено з незрозумілих причин [2, арк.69,70]. З огляду на те, що в подальшому в бібліотеці працювали студенти, бібліотекаря з такою кваліфікацією знайти не вдалося. 1924 року бібліотеку очолював О.М. Зварикін, на посаді бібліотекаря 1-го розряду працювала П.А. Зейделева [19, с.18]. 1927 року в бібліотеці налічувалося 13,5 тис. книг. 1929 року передплачувалося 87 назв журналів і газет на суму.

1930 року Кам'янець-Подільський сільськогосподарський інститут був поділений на два – птахівничий і технічних культур. 1935 році відповідно до ухвали уряду і ці вищі навчальні заклади в прикордонному Кам'янці-

Подільському були закриті, а бібліотечний фонд розпорошений між іншими закладами [32, с.106-109].

В мережу освітніх бібліотек входили і **книгозбірні технікумів**. Одними з перших наприкінці 1921р. були створені цукровий та агрономічний технікуми, на базі яких після декількох реорганізацій 1923 року постав індустріальний технікум, до кінця року реорганізований у хімічний [41, с.149].

Бібліотека Кам'янець-Подільського хімічного технікуму на кінець 1924-1925 навчального року налічувала 5253 примірників книг, з них науково-технічної літератури – 1035 прим., соціально-економічної – 523, історико-географічної – 563, художньої – 1750 та ін. Відвідування становило 21 читач у день. До кінця наступного навчального року фонд збільшився до 6485 прим. На думку керівництва бібліотеки, зафіксовану у звіті, така кількість *«не може задовільнити потреби студентства. Не вистає підручників, особливо зі спеціальних дисциплін»*[41, с.151].

Для підготовки вчителів на Поділлі, крім Кам'янець-Подільського ІНО діяли Вінницький інститут народної освіти та в 15 населених пунктах трирічні і короткотермінові учительські курси [32].

Проскурівські педагогічні курси були відкриті 1921 року. Їх бібліотечний фонд склали 179 книг з педагогіки і психології та 612 художніх, історичних, політичних видань. Всебічно сприяв розвитку бібліотеки, збагаченню її книжкових фондів директор Дмитро Іванович Попа, кваліфікований педагог, представник дореволюційної інтелігенції, який прагнув утвердити авторитет ввіреного йому закладу [22]. На початок 1925-1926 навчального року в бібліотеці налічувалося 2100 книг і 110 читачів-студентів, на кінець – 3608. Для порівняння: у бібліотеці Шепетівського педтехнікуму на цей час було 3966 книг і 138 читачів з числа студентів, у бібліотеці Гайсинського педтехнікуму – 2819 і 80 відповідно, у Кам'янець-Подільському хімічному - 5253 видання. Бібліотека передплачувала періодику як загальнополітичного характеру («Комуністичний інтернаціонал», «Комуністична революція», «Международное рабочее движение», «Летопись революции», «Правда», «Комсомольская правда» та ін.), так і педагогічного («Радянська освіта», «Народний учитель», «На путях к новой школе», «Учительская газета», «Студент революции» тощо) [41, с.158]. Першим бібліотекарем була Ольга Іванівна Цинурдєєва. Бібліотека займала окрему кімнату, у другій половині дня вивільнявся клас під читальний зал [22].

З утворенням 1924 року педагогічного технікуму імені Т.Г. Шевченка і підготовкою учителів для початкової та семирічної трудової шкіл бібліотека зазнала дальшого зміцнення. Впродовж 1926-1927 навч. року придбано 1830 книг, у 1927-1928-му – 1631. Однак 1935 року технікум, як і інші

вищі навчальні заклади прикордонної зони, був розформований, студентів, майно і бібліотечний фонд передано навчальним закладам Вінниці, Тульчина, Немирова. 1939 року, після приєднання західних українських земель до УРСР, була відновлена педшкола, але вже не в Проскуріві, а в Городку, де розпочалося формування нової бібліотеки.

Мережа **шкільних бібліотек**, як і до встановлення радянської влади, залишалася найбільшою серед навчальних та публічних книгозбірень. У 1924-1925 навчальному році на Поділлі нараховувалося 2005 шкіл. Шкільним навчанням було охоплене лише 153 тис. осіб із 729 тис., тобто 21 % дітей шкільного віку. Гострою залишалася проблема забезпеченості підручниками [37, с.297].

У першій половині 20-х років до відділу народної освіти, бібліотечної секції політосвіти звідусіль надходила інформація про нестачу навчальної літератури і прохання про поповнення шкіл необхідними підручниками. Зокрема 1921-1922 н. р. – зі школи Мукші-Боришківської [8, арк. 23], Вільховецької волості [9, арк.39], з VII трудової школи м. Кам'янець-Подільського, де були відсутні підручники з історії та географії [8, арк.22], з села Студениця, де при школі взагалі не було бібліотеки і «книжок для читання, і селянство, як і діти, не мають де дістати» [8, арк.10]. Були й конкретні вказівки бібліотечної секції про передачу майна з бібліотеки учительської семінарії та книжок польською мовою XIII трудовій школі м. Кам'янець-Подільського [6, арк.184] тощо.

Губернська влада намагалася зарадити цьому, але її можливості були також обмежені. Навесні 1921 р. для 2438 трудових шкіл було відпущено 22,7 тис. підручників і книг (в середньому на одну школу – 9). В окремих школах бібліотеки існували при гуртках та літературних секціях. Зокрема при першій Кам'янець-Подільській трудовій школі існував гурток «Кобзар», статут якого передбачав створення книгозбірні [5, арк. 44], а Жванецька літературна секція «Молодь» мала власну бібліотеку з 500 книжок [6, арк.187].

У наступні роки постачання шкіл дещо поліпшилося. 1924 року в Староконстантинівському і Меджибізькому районах Проскурівського округу школи були забезпечені підручниками лише на 20-30 відсотків. У повному обсязі проблема не була вирішена і до кінця 20-х рр. Особливо це стосувалося шкіл нацменшин. Все це ускладнювало навчально-виховний, перешкоджало реалізації багатьох назрілих питань [42, с.402].

Таким чином, у 20-і рр. XX ст. на терені, що нині відноситься до Хмельницької області, в основному була сформована мережа, яка складалася з бібліотек товариства «Просвіта», хат-читалень, селянських будинків, окружних, районних та інших публічних бібліотек, книгозбірень військових частин, навчальних закладів, бібліотек профспілок та інших

відомств. Найбільшу кількість становили шкільні та сільські бібліотеки, але вони мали й найменші фонди, які почали розвиватися тільки наприкінці 20-х рр. Найбільші фонди мали Кам'янець-Подільська, Проскурівська та Шепетівська окружні, бібліотеки ІНО та СГП, які базувалися на фондах ліквідованого Кам'янець-Подільського державного українського університету. Якщо у Подільській губернії 1921 року було 153 бібліотеки, 743 хати-читальні, 78 клубів, то 1925 року, на кінець відбудовного періоду – 527 бібліотек, 821 хата-читальня, 229 клубів і селянських будинків [20, с.238].

Їх діяльність без виключення залежала від низки факторів, і в першу чергу – від фінансування, обсягу та якості фондів, комплектування яких залежало цензурного тиску та всезростаючої заполітизованості й заідеологізованості суспільства, освітнього та професійного рівня кадрів.

Джерела і література:

1. Державний архів Хмельницької області. Ф.Р-5. Інспектура народної освіти виконкому Кам'янецької окружної ради робочих, селянських та червоноармійських депутатів. 1923-1930 рр. Оп.1. Спр.750. Циркуляри Подільського губернського відділу політосвіти, протокол організаційного зібрання по організації бібліотечної роботи в м. Кам'янці-Подільському, списки політосвітніх установ, при яких організовані бібліотеки. 1924 р. 51 арк.
2. Там само. Спр. 861. Доповідні записки та звіти про роботу і стан окружної бібліотеки, кварталні плани роботи і анкети бібліотеки, списки книг для хат-читалень і червоних кутків. 1925 р. 73 арк.
3. Там само. Спр. 881. Протоколи нарад завідуючих сельбудами та хатами-читальнями про стан та перспективи роботи та ін. 1926-1928 рр. 59 арк.
4. Там само. Спр.937. Протоколи засідань бібліотечної секції при окружному кабінеті політпросвітпрацівника, плани роботи пересувних бібліотек і списки книг, що надійшли до бібліотеки Вінковецького району. 1927-1928 рр. 34 арк.
5. Там само. Ф.Р-6. Відділ народної освіти Кам'янецької повітової ради. 1921-1923 рр., Оп.1. Спр.151. Доповіді про Кам'янець-Подільське культурно-освітнє товариство «Просвіта», статuti культурно-освітніх товариств та гуртків, звіти про їх діяльність та інше. 24 грудня 1920 -24 лютого 1921 рр. 65 арк.
6. Там само. Спр.153. Листування з місцевими установами про укомплектування бібліотек літературою та про облік бібліотек і літератури. 1920-1921 рр. 287 арк.
7. Там само. Спр.160. Інструкція та листування з культосвітніми установами про організацію та укомплектування бібліотек. 1922 р. 34 арк.

8. Там само. Спр.178. Відношення та заяви культосвітніх установ і шкіл про видачу їм підручників, акт передачі книг київським краєвим видавництвом до повітового відділу народосвіти. 1921 рік. 60 арк.
9. Спр.179. Відношення культосвітніх установ, шкіл і військових частин про забезпечення їх підручниками та інші документи. 1921 р. 100 арк.
10. Там само. Ф.Р-84. Виконком Солобковецької районної ради. 1924-1930, 1944, 1946-1957 рр. Оп.1. Спр.26. Звіти та відомості про роботу сільських Рад за 1923 р. 1.01.-31.12. 1923 р. 319 арк.
11. Там само. Ф.Р-170. Виконком Томашівської сільської ради. 1924-1926;1944-1983 рр. Оп.1. Спр.1. Книга запису протоколів засідань президії Томашівської сільради і загальних засідань членів сільради і комнезаму за 1924 р. 27.01. - 31.12.1924 р. 87 арк.
12. Там само. Ф.Р-302. Кам'янець-Подільський інститут народної освіти. 1921-1930 рр. Оп.1. Спр.267. Пояснювальна записка колишнього завідуючого фундаментальною бібліотекою Михайла Ясинського від 1.12.1922 р. Арк.62.
13. Там само. Спр.915. Про закупівлю Кам'янець-Подільським ІНО фахових видань.1926 р. Арк.60.
14. Там само. Спр.1134. Інформація про особливо цінні книги Кам'янець-Подільського ІНО. Арк.43.
15. Там само. Ф.Р-582. Кам'янець-Подільський державний український ун-т. 1918-1920 рр. Оп.1. Спр.100. Звіт бібліотеки з 1 жовтня 1919 р. по 1 жовтня 1920 р. 6 арк.
16. Там само. Спр.104а. Листування ректора КПДУУ Івана Огієнка. Арк.6 .
17. Там само. Ф.Р- 4185. Хмельницька обласна бібліотека ім. М. Островського. 1944-1975 рр. Опис № 2 справ постійного зберігання за 1972-1975 рр. 5 арк.
18. Багмут І.А. Червоні кутки на селі (куткові хати-читальні). Держвидав України, 1927. 72 с.
19. Баср М.М. Підсумки будівництва Кам'янецького сільськогосподарського інституту та перспективи його розвитку. Кам'янець на Поділліу, 1927. 21 с.
20. Баженов Л.В., Винокур І.С., Гуменюк С.К. Нариси історії Поділля. На допомогу вчителю. Хмельницький,1990. 328 с.
21. Вінниця: іст. нарис / голов. ред. А.М. Подолинний. Вінниця: Книга-Вега, 2007.
22. Дитинник Л.В. Бібліотека Хмельницької гуманітарно-педагогічної академії: від витоків до сьогодення // Просвітницька діяльність бібліотек вищої школи: проблеми, пошук, перспективи: матер. наук.-практ. конф., 20 квіт. 2016 р. / редкол.: О.О. Мацей, С.А. Молчанова, О.С. Нечипорук ; гол. ред. О.Б. Айвазян. Хмельницький: НБ ХНУ, 2016. URL: <http://elar.khnu.km.ua/jspui/handle/123456789/4828> (дата звернення: 16.03.2020).
23. Дубровина Л.А., Онищенко О.С. Бібліотечна справа в Україні в ХХ столітті. Київ, 2009. 530 с.

24. Дурицька М.В. Бібліотека Подільського державного аграрно-технічного університету: відродження історичної пам'яті (До 100-річчя заснування) // Книги і бібліотеки в глобалізованому світі : матер. всеукр. наук.-практ. конф., 15-16 трав. 2019 р. Кам'янець-Подільський : ПДАТУ, 2019. С. 27-32.
25. Завальнюк О.М., Комарніцький О.Б. Кам'янець-Подільський державний університет (1918–2005 рр.): іст. нарис. Кам'янець-Поділ. : Абетка-НОВА, 2005. 172 с.
26. Золотницький М., Крочек Я. Перший бібліотекар міста Хмельницького : [про М.І. Наумову] // Радянське Поділля. 1959. 4 верес. (№ 173).
27. Історія міст і сіл Української РСР. Хмельницька область. Київ: Ін-т іст. АН УРСР, 1971. 706 с.: іл.
28. Карван С.Л. До історії розвитку бібліотечної справи на Хмельниччині // Хмельницькому 500 : тези наук.- теор. конф. Хмельницький, 1991. 168 с.
29. Крупская Н.К. О библиотечном деле : сб. тр. Т. 1: 1918-1924. Москва: Книга, 1982.
30. Культурне будівництво в Українській РСР. 1917–1927: зб. док. і матер. Київ : Наук. думка, 1979. 666 с.
31. Культурне будівництво в Українській РСР. 1928 – червень 1941 : зб. док. і матер. Київ : Наук. думка, 1986. 414 с.
32. Малина Л.І. Історичні відомості про наукову бібліотеку Подільської аграрно-технічної академії // Трансформація ролі бібліотек в інформаційному суспільстві : матер. наук.-практ. конф., присвяч. 40-річчю б-ки Технологічного ун-ту Поділля. Хмельницький : ТУП, 2003. С. 106-109.
33. Мандрик Я. І. Становище сільських бібліотек УРСР наприкінці 20-х-30-ті роки ХХ ст. // Вісник Харківської державної академії культури : зб. наук. пр. Харків: ХДАК, 2000. Вип. 3. С. 67-75.
34. Матеріали для опису округ УРСР. Кам'янецька округа / ЦСУ УСРР. Харків, 1926. 48 с.
35. Мілютін В. Бібліотеки Хмельниччини в минулому і тепер: короткий іст. нарис. Хмельницький, 1957. 58 с.
36. Нестеренко В. А. Бібліотечна справа на Поділлі у контексті політичних процесів 1920–1930-х рр. // Освіта, наука і культура на Поділлі : зб. наук. пр. Кам'янець-Подільський : Оіюм, 2009. Т.14. С. 385-395.
37. Олійник М.П. Трансформаційні процеси на Поділлі в добу непу (1921–1928 рр.) : монографія. Хмельницький : Поліграфіст-2, 2015. 480 с.
38. Олуйко В. М., Слободянюк П. Я., Баюк М. І. Адміністративно-територіальний устрій Поділля. Історія і сучасність : монографія. Хмельницький : Мошак М.І., 2005. 399 с.
39. Прокопчук В. С. Бібліотеки Хмельниччини: від заснування до наших днів // Освіта, наука і культура на Поділлі : зб. наук. пр. / редкол.: П.Т. Тронько (голова), О. М. Завальнюк (відп. ред.) [та ін.]. Кам'янець-Подільський : Оіюм, 2009. Т.14. С. 3-39.
40. Рибак І. В. Бібліотеки у соціально-побутовій інфраструктурі українсько-го села радянської доби // Наукові праці Кам'янець-Подільського нац.

- у-ту. Кам'янець-Поділ., 2008. С.105-107 (Серія: Бібліотекознавство. Книгознавство; вип. 1).
41. Суровий А. Ф. Технікуми Поділля в 1920-х роках // Освіта, наука і культура на Поділлі : зб. наук. пр. Кам'янець-Подільський : Оіюм, 2009. Т. 14. С. 147-171.
 42. Його. Школи Поділля в 1920-х роках : навчальна робота // Вісник Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Іст. науки. Кам'янець-Поділ., 2010. Вип. 3. С. 396–406.
 43. Суровий А.Ф., Жезицький В.Й. Участь профспілок Поділля у культурно-масовій роботі серед трудящих у 1920-х роках // Освіта, наука і культура на Поділлі : зб. наук. пр. Кам'янець-Подільський : Оіюм, 2009. Т. 13. С. 427- 436.

*Семенова А. М.,
м. Хмельницький*

ЛІТЕРАТУРНО-ПЕДАГОГІЧНА СПАДЩИНА ОЛІМПАДИ ПАЩЕНКО КРІЗЬ ПРИЗМУ ЛИСТІВ ДО В. Я. КРИВИЦЬКОЇ 1969 РОКУ

У статті подається частина епістолярної спадщини громадської діячки Поділля О. М. Пащенко-Шульмінської. У листах до співробітниці Канівського музею імені Т. Шевченка В. Я. Кривицької за 1969 р. йдеться про збереження власної інтелектуальної спадщини, подаються спогади про відомих державних, громадських та мистецьких діячів Поділля, характеризується культурно-освітня справа у Тбілісі на початку ХХ століття.

Ключові слова: *громадська діячка, спадщина, художник, подоляни, архів, українці.*

У даному випуску «Хмельницьких краєзнавчих студій» ми продовжимо знайомити читачів з епістолярною спадщиною відомої громадської діячки О. М. Пащенко-Шульмінської. Оприлюднені листи є відповіддю на частину кореспонденції співробітниці Канівського музею імені Т. Шевченка В. Я. Кривицької [1].

У листах за 1969 р. Олімпіадою Михайлівною піднімається низка питань. Передусім вона продовжує опікуватися збереженням власної спадщини, направляючи В. Я. Кривицькій окремі свої нариси, що відображають різні етапи її життя та діяльності.

Цікавими є думки О. М. Пащенко-Шульмінської про відомих подолян – творця мистецької школи у Кам'янці-Подільському В. Розвадовського та